

NADMEĐER: TRAGEDIJA CRNE GORE KROZ ŠEĆANJE NA INTERNACIJU

11.

„Crni“ je tukao i davio ljude, udarao sabljom i kasapio

Piše: **Nenad STEVOVIĆ**, publicista i istraživač crnogorske dijaspore

Risto Kovijanić je u svojim šecanjima opisao težak život u logoru, glad prouzrokovan primitivnom i lošom ishranom, isprpljujući rad, nedostatak minimalne zdravstvene zaštite, vješanja, smrt, groblje i prije svega nehuman i ispod svakog dostojanstva odnos prema logorašima. Opisao je komandanta logora pukovnika Valnera koji se u inspekciji uvijek pojavljivao izbrijan i sa ciničnim osmijehom, i njegovog zamjenika kapetana Benedikta, koji je raporte svojih potčinjenih primao okrenutih leđa smatrajući sve u logoru ispod stupnja najnižih stvorenja. Kovijanić je posebno bio ogorčen na jednog od starješina logora, narednika Ištvana, koga su zatvorenici prozvali „Crni“, za koga kaže da je bio „mađarski Ciganin“.

KASAPIN

„Ali nikada se nije vidjela veća životinja u ljudskom obliku no što je bio „Crni“. Zadržigao, zdepast, nakostriješen i kosmat kao divlji vepar, izvaljenih krvavih očiju, šopava nosa i širokih nozdruva, debelih usana i ušiju, sredovječan i prosijed, nažderan, napijen, i razdražen do pomamljenosti kao na inkvizicijskim arenama, činio je nečuvena svirepstva – tukao je, davio, kasapio. Izvučenom sabljom udarao je đe stigne, po glavi, po licu, po rukama. U vrijeme kad se šećerna repa tovarila na stanici, kad bi uhvatio kod nekog zarobljenika repu – onda bi takvog gladnog jadnika gađao tom repom samo u glavu, sve dotle, dok ne prsne glava ili repa... Sve drugo da je bilo kao u raj, samo nadmeđersko crno čudovište činilo bi logor užasnim paklom.“

PAKLENA VAROŠ

Svjedok stradanja crnogorskih interniraca Risto Kovija-

Po kazivanju logoraša Milutina Bulatovića kada su stigli u Rovca internirci su koračali dostojanstveno u koloni, zaustavljajući se ispred svake kuće iz koje se logoraš nije vratio. Po starom crnogorskom običaju gorštaci su lelekom izgovarali ime svojeg bratstvenika i tako donosili tužni glas porodici pokojnika i cijelom selu. Tek kada su obišli cijelo selo i zalelekali svakog koji je umro u tuđini, pošli su svojim kućama

Nažderan, napijen, i razdražen do pomamljenosti kao na inkvizicijskim arenama, Crni je činio nečuvena svirepstva. Izvučenom sabljom udarao je đe stigne, po glavi, po licu, po rukama. U vrijeme kad se šećerna repa tovarila na stanici, kad bi uhvatio kod nekog zarobljenika repu – onda bi takvog gladnog jadnika gađao tom repom samo u glavu, sve dotle, dok ne prsne glava ili repa

Crnogorski logoraši i logorski čuvar u Nadmeđeru

Groblje u Nadmeđeru

nić svoju knjigu, koju je napisao u formi putopisa, završava mislima: „Nestalo je velike nadmeđerske paklene varoši od dasaka. Odnijela je voda, spalila vatra, progutala zemlja, – šta li?... Nestalo je ogromne nadmeđerske crne table koju za četiri godine nijesu mogli oboriti vjetrovi alpskih planina. Ali ostala su imena mučenika, koja su na njoj svakodnevno pisana i brisana. Ni traga od nadmeđerske logorske apsane, vješala i „škole“. Ali ostalo je djelo njihovih osnivača! Zasaće cijela travom i zoraće se plugom ona sa grobljem. Ali nadmeđerska dolina smrti, koju iskopa obijesni zavojevač, ostaje vječno nezaorana i nezatrpna. Izliže se i krupna željezna slova Wallnerova imena, zatučena olovom na dugačkom pločniku koji spaja stanicu sa selom. Ali istorija „kulturnog“ varvarizma, čija se jedna strana krvoločno i bogomrsko ispisa u Nadmeđeru sabljom „carsko-kraljevskog“ crnog narednika – ostaće. Ona se ne da ničim zbrisati. Kao što se nije dao ničim slomiti duh i vjera onih heroja sa Kumanova, Jedrena,

Skadra, Cera i Mojkovca, koje sudbina baci u čeljusti nadmerskom sistemu, da ih, namučene i ponižene, pokopa po Koceljelim i Svetoplukovim ravnicama. Jer bilo je suđeno da postanu: Prometeji nade i apostoli jada“.

RASPAD MONARIHIJE

Brest-Litovski mirovni sporazum potpisan 3. marta 1918. godine između boljševičke Rusije i Centralnih sila, značio je i zvaničan izlazak Rusije iz Prvog svjetskog rata. Ruski zarobljenici zatočeni u Nadmeđeru počeli su da napuštaju logor. Sukcesivno, pojedinačno i u manjim grupama i dio interniranih Crnogoraca obuhvaćen revizijom je otpuštan iz logora. Unutar monarhije tinjala je kriza koja je pojačavana raznim pobunama. Ono što se predošćalo počinje da se ostvaruje u oktobru 1918. godine. Austrougarska monarhija je počela da se raspada: prvo se 14. oktobra izdvojila Poljska, zatim 28. oktobra Češka i Slovačka, a dan kasnije Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina i Dalmacija. Austrougarska je 29. oktobra za-

tražila primirje, a dva dana kasnije prestala da postoji, Mađarska je napustila monarhiju i povukla trupe da brane svoju granicu.

LIKVIDACIJA LOGORA

U logoru Nadmeđer nakon deset kišovitih dana, u utorak 29. oktobra 1918. godine, osvanulo je vedro jutro. Slučajnost ili simbolika. Dan je počeo začudujuće mirno, bez galame neprijateljski raspoloženih strazara. U strahu od odgovornosti za zlodjela koja su počinili neobuzanim zatvorenicima, pripadnici komande logora su tokom noći pobjegli, odnijevši sa sobom novac, zlato i ostale dragocjenosti koje su opljačkali od zatočenika. Logoraši su bili u prvi mah zbunjeni, zavladao je komešanje, čuo se žagor, bilo je suza i poneki osmijeh. Grupa interniraca je srušila stub od vješala, kolac za vezivanje i crnu tablu na kojoj su mjesecima i godinama svakodnevno ispisivani brojevi umrlih logoraša. Sloboda je došla i trebalo se pripremiti za toliko iščekivani povratak kući.

Organizovanog prevoza za logoraše nije bilo, kao ni novaca i

hrane za put. Odnos sa mještanima Nadmeđera je bio korektan. Crnogorski internirci nijesu zbog logorskog nasilja koje su doživjeli, osvetu tražili među mađarskim stanovništvom Nadmeđera. Više je slučajeva da su mještani na putu prema željezničkoj stanici spakovanu hranu za put nudili logorašima koji su odlazili svojim kućama, a oni su poklanjali ono što su mogli. Tako je ostalo i malo drveno bure izrađeno u zarobljeničkom logoru koje je mještanim Nadmeđera, pokojni Lerinc Geg, sačuvalo tokom decenija.

DUGO PUTOVANJE

Najveći broj crnogorskih interniraca iz Nadmeđera se kući uputio pješice. Kretali su se po grupama, rođačkim, plemenskim i bratstveničkim. Iz obzirivosti pješčili su uglavnom noću, dok bi danju odmarali sklonjeni od očiju njima nepoznatog svijeta. Izbjegavali su naseljena mjesta, jer nakon dvije godine internacije nijesu znali stvarnu situaciju u spoljnom svijetu. Imali su malo novca i nešto hrane koja je brzo potrošena. Put je bio ne-

Na zarobljeničkom groblju u logoru Nadmeđer sahranjeno je 565 ratnih zarobljenika i interniranih civila sa prostora Crne Gore. Groblje se sastoji od šest parcela na kojima su ukupno 2.182 grobna mjesta. U pitanju su pojedinačni grobovi, grupne i masovne grobnice. Zaboravljene i nevine žrtve zaslužuju spomen obilježje i mjesto đe njihovi potomci mogu upaliti svijeću za njihovu dušu

poznat i dugačak, putovali su skoro dva mjeseca. Hranili su se kako su stigli, uglavnom su namirnice dobijali od seljaka koji su živjeli izvan gušće naseljenih mjesta. Obazrivo su u manjim grupama svračali na usamljene salaše ili zabačena seljačka imanja. Glad, hladnoća i strah od nepoznatih ljudi pratili su su ih cijelim putem. Nadvladala je želja da ponovo budu sa svojim familijama, na rodnoj grudi u domovini Crnoj Gori.

TUŽNI GLASOVI I LELEK

Dugo iščekivan povratak i susret za zavičajem bio je vrlo emotivan. Po kazivanju logoraša Milutina Bulatovića kada su stigli u Rovca internirci su koračali dostojanstveno u koloni, zaustavljajući se ispred svake kuće iz koje se logoraš nije vratio. Po starom crnogorskom običaju gorštaci su lelekom izgovarali ime svojeg bratstvenika i tako donosili tužni glas porodici pokojnika i cijelom selu. I Bulatović je ispred svoje kuće u selu Mrтво Duboko zalelekao mladeg brata Vuksana, koji je smrtno stradao nakon trećeg pokušaja bjekstva iz logora. Tek kada su obišli cijelo selo i zalelekali svakog koji je umro u tuđini, pošli su svojim kućama. Na zarobljeničkom groblju u logoru Nadmeđer sahranjeno je 565 ratna zarobljenika i internirana civila sa prostora Crne Gore. Groblje se sastoji od šest parcela na kojima je ukupno 2.182 grobna mjesta. U pitanju su pojedinačni grobovi, grupne i masovne grobnice. Zaboravljene i nevine žrtve iz jednog od najtežih perioda crnogorske istorije zaslužuju spomen obilježje i mjesto đe njihovi potomci mogu upaliti svijeću za njihovu dušu. Do kraja vjerni svojoj Crnoj Gori umrli su u tuđini i počivaju daleko od svoje rodne grude. Zaslužuju da ne budu zaboravljeni. Toliko im dugujemo.

(Kraj)

Logorska baraka u Nadmeđeru